

ЕВАКУАЦІЯ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКИХ ВІЙСЬК (СИЛ) ІЗ КРИМУ (квітень–травень 1944 року)

Проведено аналіз дій німецько-румунських військ (сил) з евакуації своїх сил та заходів ВМФ СРСР щодо їх зриву на Чорному морі у 1944 році. Дана оцінка проведення евакуації військ з ізолюваних ділянок (плацдармів, військово-морських баз) військово-морськими силами країн – учасників антигітлерівської коаліції. Наводяться дані щодо планування та здійснення операцій з евакуування, приводяться уточнені втрати при її проведенні та робляться висновки з ефективності таких дій.

Ключові слова: операція флоту, ізолювані ділянки, військово-морська база, евакуація.

Актуальність проблеми. Питанням розвитку військово-морського мистецтва у Другій світовій війні присвячено значну кількість досліджень у зарубіжній та вітчизняній військово-історичній науці, проте частина питань залишилася малодослідженою. Так, неповністю вивченою залишається тема, пов'язана з проведенням евакуації військ (сил) з ізолюваних противником ділянок (районів) узбережжя та військово-морських баз у період Другої світової війни, зокрема, на Чорноморському театрі воєнних дій. А з урахуванням подій в Криму у лютому – березні 2014 року ця тема стає особливо актуальною.

Історіографія проблеми. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних воєнних дослідників показує, що питання, пов'язані з організацією та проведенням евакуаційних дій морським шляхом, у них окремо не розглядаються. Ретроспективна оцінка проведення евакуації військ з ізолюваних ділянок (плацдармів, військово-морських баз) військово-морськими силами країн – учасників анти-

Чирікалов Олексій Сергійович, здобувач кафедри ВМС, Національний університет оборони імені Івана Черняхівського, м. Київ.

© Чирікалов О.С., 2014

гітлерівської коаліції, Німеччини та її союзників носила поверховий характер і полягала переважно у констатуванні помилок керівництва при плануванні та здійсненні операції, у підрахунках втрат при її проведенні. Низка успішних операцій з евакуації військ, проведених німецьким командуванням, у радянській літературі не отримала об'єктивного та всебічного висвітлення і до сьогодні залишається маловивченою. Аналіз архівних матеріалів, спогади очевидців та безпосередніх учасників подій, матеріали досліджень останніх років [18; 21; 23; 25] дозволяють заново проаналізувати і дати об'єктивну оцінку діям протиборчих сторін при проведенні такого роду операцій, зокрема, евакуації німецько-румунських військ, проведеної у квітні-травні 1944 р. із Севастополя.

Наприкінці листопада 1943 р. у результаті наступу радянських військ на півдні України 17-та армія Вермахту під командуванням генерал-полковника Е. Єнеке виявилася заблокованою на Кримському півострові. Головнокомандувач німецькими військово-морськими силами gros-адмірал К. Деніц запевнив Гітлера, що у разі потреби німецький флот зможе провести евакуацію військ, і доповів про склад сил і засобів, які можуть знадобитися для проведення цієї операції, а саме: 9 пароплавів, 5 суден, 7 танкерів, близько 60 швидкохідних десантних барж (ШДБ), понад 100–150 допоміжних кораблів, моторних катерів і дрібних суден. З цього випливало, що при наявному тоннажі кожні 4 дні (стільки часу потребував шлях до портів Румунії і назад) могло бути перевезено близько 20 000 осіб. Для повної евакуації 200 000 військово-службовців 17-ї армії було потрібно щонайменше 40 днів, а за несприятливих погодних умов – навіть 80. Ці запевнення gros-адмірала зміцнили думку фюрера у необхідності продовження подальшої оборони Криму [10, с.394; 20, с.195; 24, с.91].

На початок квітня 1944 р. до складу 17-ї армії Вермахту входило 12 дивізій – 5 німецьких і 7 румунських, 2 бригади штурмових гармат, різні частини підсилення. Усього чисельність 17-ї армії становила близько 235 000 осіб

(за даними [3, с.241; 5, с.332; 13, с.538; 22, с.231] – близько 195 000 осіб). Вона мала на озброєнні близько 3600 (за даними [13, с.538] – 2700) гармат і мінометів, понад 215 танків і штурмових гармат, 148 літаків (за даними [22, с.231] – 117), що базувалися в Криму, та могла бути посилена за рахунок авіації, яка базувалась на території Бессарабії та Румунії [23, с.646]. Головні сили 17-ї армії оборонялися в північній частині Криму (п'ять дивізій) і на Керченському півострові (чотири дивізії); до трьох дивізій обороняли узбережжя.

Німецько-румунські військово-морські сили на Чорному морі на той час нараховували: 6 ескадрених міноносців та міноносців, 10 канонерських човнів, 14 підводних човнів (6 німецьких, румунський «Дельфінул» та 7 італійських малих човнів типу СВ), 34 мисливці за підводними човнами, до 40 торпедних катерів, 5 тральщиків, близько 180 катерів-тральщиків, до 60 ШДБ. Транспортний флот противника мав у своєму складі 8 танкерів, 64 транспорти, 158 буксирів, 130 самохідних барж і приблизно таку ж кількість несамохідних барж [4, с.332; 9; 17, с.11]. За іншими джерелами [15, с.253], до складу німецько-румунських військово-морських сил входили: 1 допоміжний крейсер, 4 есмінці, 3 міноносці, 14 підводних човнів, 34 катери-мисливці за підводними човнами, 28 торпедних катерів, 30 тральщиків та понад 100 десантних і артилерійських барж; на аеродромах Криму базувалося до 250 літаків. Морське узбережжя Криму прикривали діючі між Севастополем та Керчу 1-ша і 3-тя десантні флотилії німців, базами яких були Севастополь та Феодосія. До складу цих флотилій входило до 40 ШДБ і 15-20 торпедних катерів [15, с.253].

Що стосується угруповання Червоної Армії, то для штурму Криму Радянським Верховним Головнокомандуванням було зосереджено три армії, танковий корпус, кілька окремих бригад – 30 стрілецьких дивізій загальною чисельністю близько 500 000 осіб, 6000 гармат та мінометів, 772 гармати зенітної артилерії, до 600 танків і самохідних гармат та 1250 літаків [22, с.230; 23, с.645]. Чорноморський флот разом з Азовською флотилією

нараховував 1 лінійний корабель, 4 крейсери, 6 ескадрених міноносців, 2 сторожових кораблі, 8 базових тральщиків, 47 торпедних і 80 сторожових катерів, 34 бронекатери, 26 підводних човнів, 3 канонерські човни та інші допоміжні судна. Військово-повітряні сили флоту нараховували близько 650 літаків [13, с.539; 15, с.253; 23, с.645]. За іншими даними [9], у складі Чорноморського флоту перебувало 29 підводних човнів та додатково 1 монітор, 113 «малих мисливців», 27 тральщиків. Для безпосередніх дій на комунікаціях противника виділялося 13 підводних човнів, 31 торпедний катер, близько 200 літаків Військово-повітряних сил флоту, у тому числі 12 торпедоносців, 45 бомбардувальників, 66 штурмовиків [2, с.172].

У цілому, Чорноморський флот і Азовська флотилія переважали морські сили противника, особливо за кількістю великих надводних кораблів, підводних човнів і авіації, а п'ять німецьких і сім румунських дивізій сковували значні сили радянських військ.

Оцінивши обстановку на фронті, ще в листопаді 1943 р. німецьке командування розробило план евакуації «Рудербоот» («Весловий човен»), що передбачав на першому етапі відхід маршем та перенесення лінії фронту до Севастополя, на другому – оборону фортеці до забезпечення повної евакуації. Крім плану «Рудербоот», був підготовлений другий план – «Гляйтербоот» («Глісер»), що передбачав «добровільну евакуацію» з Криму. На початку квітня 1944 р., на підставі оцінки реальної обстановки на фронті, був складений третій план евакуації «Адлер», основний задум якого полягав у тому, щоб протягом шести-семи днів відвести війська з усіх секторів півострова в укріплений район Севастополя, звідки планувалося їх вивезти транспортними суднами. Щоб затримати переслідуючі з'єднання противника під час відведення німецьких військ до Севастополя, так само, як і при відході військ на Таманський півострів у листопаді 1943 р., планувалося створення оборонних загороджувальних смуг і запасних позицій з проти-танковими ровами. Головна лінія оборони – «лінія

Гнейзенау» («Gneisenau-Stellung») – дугою оточувала Севастополь, прикривала всі основні дороги. Севастополь планувалося утримувати протягом трьох тижнів [18].

Тим часом радянське командування закінчило приготування до проведення Кримської наступальної операції, загальний задум якої передбачав одночасними ударами військ 4-го Українського фронту з півночі (від Перекопу і Сиваша) і Окремої Приморської армії зі сходу (з плацдарму в районі Керчі) у загальному напрямку на Сімферополь і Севастополь, за сприяння Чорноморського флоту, розчленувати і знищити вороже угруповання, не допустивши його евакуації з Криму. У складі 4-го Українського фронту для наступу розгорнулися дві армії: 2-га гвардійська під командуванням генерала Г.Ф. Захарова – на Перекопському перешийку і 51-ша генерала Я.Г. Крейзера – на сиваському плацдармі. Війська фронту підтримували 8-ма повітряна армія та частина авіації Чорноморського флоту. На керченському напрямку сконцентрувалася для удару Окрема Приморська армія генерала А.І. Єременка [9; 14, с.351; 17, с.12-14].

Головними завданнями Чорноморського флоту в операції були блокування Криму з моря, порушення морських комунікацій противника та сприяння сухопутним військам на приморських флангах [4, с.310; 9; 18].

Підготовка Чорноморського флоту до Кримської операції, по суті, розпочалася ще в листопаді 1943 р., коли німецька 17-та армія, після успішної евакуації з Таманського півострова, виявилася ізольованою в Криму. Виконуючи директиву Ставки від 4 листопада і наказ Наркома ВМФ від 23 лютого 1944 р., командування Чорноморського флоту з березня по квітень 1944 р. провело цілу низку заходів, які набули форму операції з порушення морських комунікацій противника. На першому етапі операції планувалося не допустити посилення німецького угруповання військ у Криму, а на другому – зірвати евакуацію військ противника [1, с.312].

Враховуючи важливість завдання зі зриву евакуації військ противника з Криму, Чорноморський флот вивели з оперативного підпорядкування фронту і через Наркома

ВМФ підпорядкували безпосередньо Ставці. З огляду на те, що базування сил флоту було суттєво віддалено, для участі в операції з визволення Криму було виділено обмежені сили, а район його майбутніх дій був посилено заміновано, взаємодія із сухопутними військами передбачалася лише в оперативних цілях [14, с.354]. Відповідно до директиви Ставки для участі в операції флот виділив 430 літаків, 13 підводних човнів і 32 торпедних катери. Таким чином, за складом сил, що залучалися до операції, Чорноморський флот значно переважав німецькі сили, які брали участь у блокаді Севастополя влітку 1942 р. Використання в операції великих кораблів (до ескадрених міноносців включно) заборонялося [18], а Планом операції передбачалося оперативне розгортання сил у райони бойових дій, нанесення ударів по конвоях у морі, плавзасобах у портах завантаження і розвантаження, постановка мінних загороджень [1, с.312; 4, с.310].

Війська 4-го Українського фронту розпочали наступ 8 квітня 1944 р. Потужним ударом 51-ї армії за підтримки артилерії та авіації вже 10 квітня було прорвано оборону противника. Уведений з ранку наступного дня у прорив 19-й танковий корпус з ходу оволодів Джанкою – потужним опорним пунктом в обороні ворога і важливим залізничним вузлом. Вихід військ фронту в район Джанкою поставив під загрозу шляхи відходу керченського угруповання противника і створив сприятливі умови для наступу Окремої Приморської армії. Побоюючись оточення, противник вирішив відвести війська з Керченського півострова.

Стрімкими діями 19-го танкового корпусу радянські війська зірвали спробу командування 17-ї німецької армії організувати оборону в передгір'ях на рубежі Євпаторія – Сарабуз – Сімферополь. 13 квітня було звільнено Сімферополь, 15–16 квітня війська 4-го Українського фронту та Окремої Приморської армії вийшли на підступи до Севастополя, де були зупинені організованою обороною противника на зовнішньому обводі колишнього Севастопольського оборонного району. Почалася підготовка до штурму.

Відповідно до директиви Ставки Верховного Головнокомандування від 11 квітня 1944 р., Чорноморському

флоту було визначено завдання систематично зривати морські перевезення противника, вважаючи на найближчий період порушення комунікацій з Кримом головним його завданням. Крім надводних сил, до дій на комунікаціях противника залучалися значні сили авіації Чорноморського флоту. Бойові дії авіації флоту по військах противника та його базах у Криму були припинені; ці завдання були повністю покладені на повітряні армії, а ВПС флоту зосередили свої зусилля для дій на морських комунікаціях противника, для чого було виділено 404 літаки з 650, наявних у складі авіації ЧФ, зокрема 12 торпедоносців, 45 бомбардувальників і 66 штурмовиків [1, с.312; 12, с.176]. Загалом під час Кримської операції авіація Чорноморського флоту здійснила 4506 літако-вильотів, у результаті яких було знищено 65 і пошкоджено 55 транспортних суден, кораблів і катерів охорони [12, с.176].

Після прориву радянських військ углиб Кримського півострова, командування 17-ї німецької армії і групи армій «Південна Україна» дійшли висновку про неминучість повної евакуації військ з Криму. Але Верховне Головнокомандування Вермахту (ОКВ) не погодилося з цим. 12 квітня начальнику штабу групи армій «Південна Україна» генерал-майору В. Венку був доведений наказ Гітлера, в якому ставилося завдання утримувати Севастополь протягом тривалого часу, відтак, бойові частини не підлягали евакуації. Проте румунське військово-політичне керівництво віддало наказ про евакуацію румунських частин. Вже до початку квітня 1944 р. різко поживавився рух суден між портами Криму і Румунії: у березні за цим маршрутом пройшло 44 конвої, у квітні – вже 141 [9; 11, с.97].

Операція з евакуації німецько-румунських військ з Криму (операція «Адлер» або «60 000» – отримала таку назву через передбачувану чисельність румунського контингенту на півострові) складалася з двох фаз: з 12 квітня по 5 травня та з 6 по 13 травня. Під час першої фази були евакуйовані 22 770 румунів і 28 390 німців, під час другої фази Крим залишило 36 550 румунів і

58 480 німців, військовослужбовці зі словацького контингенту. До участі в операції був залучений майже весь флот Румунії. Слід зазначити, що евакуація морем німецько-румунських військ велася безперервно з 12 квітня і тільки за дев'ять днів удалося евакуювати близько 67 000 осіб, серед яких – 36 000 німців, 16 000 східних легіонерів, 3800 військовополонених, 1600 цивільних, 9600 румунів [11, с.98; 12, с.193; 18; 27]. Таким чином, щодня транспортні судна перевозили понад 7000 осіб. За іншими даними [4, с.251] у період з 10 квітня по 4 травня 37 конвоїв вивезли з Криму близько 92 000 військовослужбовців, 11 000 цивільних осіб і 3800 військовополонених. Ще 21 конвой доставив до Севастополя боєприпаси, паливо і продовольство. При цьому, у результаті 31 атаки радянських літаків, 12 атак підводних човнів і 2 атак торпедних катерів зі складу конвоїв було потоплено 1 танкер, 1 ліхтер, 2 буксири і катер-мисливець; ще 3 транспорти та 1 ШДБ були пошкоджені [4, с.251; 11, с.98].

В операції «Адлер» взяли участь 13 великих і 6 малих транспортів, 2 румунських допоміжних судна, німецькі самохідні баржі та сили охорони – загалом близько 170 кораблів і суден. Дуже важливу роль відіграли 80 німецьких ШДБ та поромів, котрі охороняли німецькі легкі сили – 13 торпедних катерів, 30 катерів-мисливців, 17 катерів-тральщиків, а також літаки. Румунський флот виділив для охорони конвоїв 4 есмінці і 3 канонерські човни [4, с.25; 11, с.98; 18].

22 квітня штабом Адмірала Чорного Моря та штабом 17-ї армії була розроблена операція «Леопард», що передбачала планомірну евакуацію німецько-румунських військ із Севастополя протягом 14 днів. Відповідно до цього після евакуації більшої частини армії північний фронт оборони повинен був відходити в район мису Херсонес. Його особовий склад передбачалося евакуювати протягом двох діб: близько 28 000 солдатів морем і 4500 осіб авіацією [25, с.298; 27].

Усього в період з 21 квітня по 2 травня включно морем та повітряним шляхом з Криму було вивезено близько 30 500 військовослужбовців (з них близько 20 000 румунів), 9758 цивільних осіб та 460 військовополонених. При цьому противник провів в обох напрямках 39 конвоїв (21 до Севастополя, а ще 18 – до Констанци і Суліни), в яких було задіяно 34 транспорти, 118 ШДБ, 26 буксирів, 3 ліхтери і 49 транспортних одиниць інших типів [16, с.33].

27 квітня генерал Е. Єнеке направив до штабу групи армій телеграму, в якій обґрунтував необхідність проведення негайної евакуації військ, однак Гітлер відхилив його клопотання. Незважаючи на це, командувач 17-ї армії наказав почати евакуацію, але ОКВ її припинило та замінило генерала Е. Єнеке на посту командувача генералом К. Альмендінгером [8, с.289; 16, с.33].

До початку штурму Севастополя 5 травня в 17-й армії залишалось ще 64 700 військовослужбовців, переважно німців, близько 6000 румунів, близько 1300 військово-службовців, доставлених на допомогу фортеці. Штаб 4-го Українського фронту сили 17-ї німецької армії оцінював у 72 000 осіб, 1830 гармат і мінометів та 50 танків і штурмових гармат [6, с.604; 7, с.104; 14, с.352]. Таким чином, радянське командування достатньо точно визначило чисельність противника. Німецькі війська виявилися приблизно в такому ж становищі, як і радянські війська у червні–липні 1942 р. з тією лише різницею, що повне панування противника було не тільки в повітрі, але і на морі.

5 травня частини 2-ї гвардійської армії почали штурм севастопольських укріплень, завдаючи допоміжний удар з півночі. 7 травня на ділянці Сапун-гора, Карань лівофлангові частини 51-ї та Окремої Приморської армії почали штурм ворожого укріпленого району й оволоділи Сапун-горою – ключем оборони Севастополя, а до ранку 9 травня війська фронту увірвалися в місто і до вечора очистили Севастополь від противника. Залишки німецьких частин опинилися в повному оточенні на мисі Херсонес.

Командувач групою армій «Південна Україна» генерал-полковник Шернер увечері 8 травня направив

телеграму до ставки фюрера, в якій просив дозволу на проведення евакуації військ. Уночі 9 травня було отримано дозвіл Гітлера на проведення повної евакуації військ із Севастополя.

Як тільки був відданий наказ про евакуацію, німецько-румунський військово-морський флот привів у дію механізм ретельно підготовленої великомасштабної переправної операції, відповідно до плану якої перші конвої відразу ж вийшли у море.

Ще 8 травня до Севастополя на першу вимогу командування 17-ї армії були направлені конвої «Танні» і «Патрія», що вийшли з Констанци, які могли взяти на борт близько 20 000 осіб; 9 травня з Констанци попрямували конвої «Райер», «Профет», «Фліге» і «Овідіу», які мали евакуювати близько 25 000 осіб. Кораблі, що прибули до Констанци 10 і 11 травня, відразу після розвантаження знову спрямовувалися до мису Херсонес. Таким чином, використовуючи всі наявні плавзасоби, німецько-румунському командуванню 10 травня вдалося сформувати і направити конвої «Піонір», «Бухе» і «Астра». 11 травня з Констанци були направлені конвої «Орієнт», «Розе», «Айхе» і «Бруммер», за допомогою яких теоретично можна було евакуювати ще близько 32 000 осіб. Таким чином, загалом понад 190 німецьких і румунських військових кораблів і цивільних суден, задіяних в операції з евакуації німецько-румунських військ із Севастополя, могли евакуювати близько 87 000 осіб, у той час, як чисельність особового складу 17-ї армії на півострові Херсонес станом на 8 травня складала близько 50 000 осіб [12, с.194; 18; 23].

Організація проводки конвоїв здійснювалася, як правило, наступним способом. Караван, залежно від складу та швидкості суден, залишав Констанцу в проміжку між 20 годинаю вечора і 5 годинаю ранку. За період світлої частини доби судна проходили середню ділянку маршруту та прибували до Севастополя протягом ночі, уникаючи таким чином потенційно найбільш небезпечних денних атак торпедних катерів і штурмової

авіації. Приблизно за таким же графіком проводилася проводка зворотних конвоїв. Було передбачено три маршруту їх руху: прямий – з Констанци до Севастополя по найкоротшій відстані, південний – з Констанци на певну відстань на південний захід з наступним поворотом на схід, а потім до Севастополя, і північний – із Севастополя на Суліну [25, с.529].

При проведенні евакуації конвої стикалися з низкою труднощів, пов'язаних з діями радянських сил, спрямованих на зрив евакуації. Так, конвої ще на підході до пункту навантаження виявлялися радянською повітряною розвідкою, на підставі даних якої авіація наносила по них удари. В останні дні евакуації завантаження на кораблі здійснювалося в прибережній смузі під безперервним вогнем артилерії і ударами радянської авіації [8, с.290].

Погіршення погоди 9 травня в районі між Констанцою і Севастополем призвело до невиходу з портів або повернення конвоїв, які мали у своєму складі судна з малою морехідністю. У зв'язку з цим заплановане завантаження військ було відкладене до ночі з 11 на 12 травня [8, с.291].

Щоб прискорити евакуацію, головнокомандувач флотом грос-адмірал К. Деніц направив телефонограму Адміралу Чорного Моря, в якій вимагав до 11 травня забезпечити силами флоту вивезення до 35 000 осіб. Відтак, у період з 10 по 12 травня з Херсонського півострова все ж вдалося евакуювати на кораблях 39 808 солдатів і офіцерів, 31 708 з яких прибули в румунські порти [12, с.194].

Разом з тим, евакуація німецько-румунських військ проводилася не тільки морем, але і повітряним шляхом. Так, транспортні літаки Ju-52, незважаючи на безперервні обстріли херсонського аеродрому радянською артилерією, продовжували прибувати уночі 10 та 11 травня. При цьому, як підтверджується багатьма дослідниками, в останню ніч було вивезено близько 12 000 осіб (з них близько 1000 – літаками Люфтваффе), а всього з 12 квітня по 11 травня повітряним шляхом було

вивезено 21 457 військовослужбовців, у тому числі 16 387 поранених [3, с.256; 11, с.100; 12, с.194; 19, с.54; 21, с.231, 259; 25, с.499; 27].

Варто зазначити, що для забезпечення евакуації своїх військ німці завчасно підтягнули на херсонський плацдарм 8 полків зенітної артилерії [8, с.287], що дозволило створити потужний вогневий заслін у повітрі і завдати істотних втрат радянській авіації в останні дні боїв за Севастополь.

Звісно, частини, що прикривали евакуацію, залишилися на позиціях в районі мису Херсонес без можливості бути самим евакуйованими. Відтак, 12 травня після переговорів про повну капітуляцію з радянським командуванням, 24 361 німецьких солдатів і офіцерів здалися в полон [7, с.116; 11, с.100; 16, с.381]. Проте в ніч з 12 на 13 травня з херсонського узбережжя і з підручних плавзасобів торпедними катерами були підібрані ще 83 особи [19, с.56].

Питання про чисельність евакуйованих військ з Криму в період з 12 квітня по 13 травня 1944 р. до сьогодні залишається спірним. Деякі дослідники вважають, що з початку евакуації 12 квітня із 230 000 осіб 17-ї армії на материк німецьким і румунським флотом було вивезено понад 130 000 (за іншими даними – близько 150 000 [4, с.256]) осіб [25, с.503; 27]. У румунських портах згідно з [1, с.315] було висаджено 96 888 осіб, а за даними [22, с.232; 24, с.92] 121 394 особи, в тому числі 90 240 військовослужбовці, 15 535 поранених, 11 359 осіб цивільного населення і 4260 полонених.

Тільки в період з 12 квітня по 8 травня з Криму в Констанцу і Суліну були перевезені 64 563 військовослужбовці, 9424 поранених, 11 358 цивільних осіб і 4260 військовополонених [3, с.256], а з 9 по 12 травня з мису Херсонес до Констанци було доставлено 25 697 військовослужбовців та 6011 поранених [21, с.259]. Згідно із спогадами головнокомандувача німецькими військово-морськими силами грос-адмірала К. Деніца [10, с.394], станом на 20 квітня 1944 р. у Криму знаходилося близько 125 000 німецьких та румунських

військовослужбовців; до 12 травня понад 116 000 з них було вивезено морським та повітряним шляхом.

Утім, незважаючи на те, що було евакуйовано більшу частину військ, армійське керівництво висунуло звинувачення морському командуванню щодо неефективного проведення евакуації. Флот на своє виправдання намагався довести нездійсненність поставлених перед ним завдань в обстановці, що склалася. Слідчі органи і командування Вермахту аж до листопада 1944 р. займалися розслідуванням причин невдачі кримської евакуації.

Що ж до втрат кораблів і суден противника при проведенні евакуації, то це питання залишається відкритим, оскільки точної і однозначної відповіді поки що немає. Так, згідно з даними радянської історичної літератури, авіацією і кораблями Чорноморського флоту було потоплено 69 транспортів, 56 ШДБ, 2 сторожових кораблі, 2 канонерських човни, 3 тральщики, 27 сторожових катерів, 32 судна інших типів (всього 191 корабель і катер) [16, с.32]. У той же час низка зарубіжних і російських досліджень останніх років наводять інші цифри, що відрізняються в меншу сторону. У публікаціях [1, с.315; 2, с.172; 5, с.344; 17, с.86] йдеться про 100 потоплених і 60 пошкоджених суден та кораблів противника, а в [27] – 54 і 15 відповідно. Згідно з [3, с.256; 11, с.97], всього за дванадцять днів травня німецько-румунський флот провів у Севастополь 110 конвоїв. При цьому загальні втрати склали 24 кораблі та судна, причому це в найбільш інтенсивні за напруженістю дні боїв з урахуванням пунктів завантаження в зоні вогню радянської артилерії і повній перевазі в повітрі і на морі.

Підбиваючи підсумки діям Чорноморського флоту з блокування німецько-румунського угруповання в Криму, на підставі [11, с.100; 21, с.258] автор оцінює втрати противника у кількості: 76 кораблів та суден: 10 суден вантажністю понад 500 брт, 37 різних малотоннажних плавзасобів, 6 десантних барж MFR, 2 протичовнових кораблі; крім того, радянською польовою артилерією безпосередньо у севастопольських бухтах було потоплено

ще 21 одиницю різних суден та катерів. Разом з тим, згідно з [24, с.121] за весь 1944 р. в Чорному морі було потоплено 104 та пошкоджено 34 одиниці транспортного флоту противника.

Таким же до кінця невизначеним залишається питання з кількістю загиблих при евакуації. У радянських джерелах [1; 2; 4; 5; 15-17] наводиться стандартна цифра в 42 000 осіб, проте деякі сучасні історики [19, с.63; 21, с.259] з урахуванням квітневих втрат число загиблих у морі оцінюють від 4000 до 5000 осіб.

Таким чином, слід визнати, що у сформованій обстановці на Чорному морі у квітні-травні 1944 р., з урахуванням явної переваги Чорноморського флоту і радянської авіації на морі, німецько-румунським флотом була проведена досить успішна операція з евакуації своїх військ. Деякі німецькі автори у своїх роботах висловлюють здивування фактом того, що радянський Чорноморський флот дозволив втекти такому великому числу кораблів і суден [6, с.606].

У свою чергу, операцію Чорноморського флоту з порушення морських сполучень противника між Кримським півостровом і портами Румунії слід вважати не виконаною. Операція мала за мету: на першому етапі – не допустити посилення угруповання ворожих військ у Криму, на другому – зірвати евакуацію 17-ї німецької армії. У підсумку, якщо на першому етапі завдання загалом було виконано, то на другому – практично ні, хоча можливостей для її реалізації було цілком достатньо.

Активні дії кораблів Чорноморського флоту зі зриву евакуації військ (сил) противника були відмічені тільки на останніх етапах проведення евакуаційних заходів. Більшу частину втрат противник зазнав у результаті авіаційних ударів по пунктах завантаження і на переході морем.

У підсумку, маючи повне панування на театрі воєнних дій, Чорноморський флот не зміг у повній мірі реалізувати свої можливості у зриві евакуації військ (сил) противника з причини неправильної оцінки його сил та очікуваних дій, не до кінця продуманим застосуванням наявних у

розпорядженні ЧФ сил і засобів, недостатнього рівня підготовки особового складу та обмеженого застосування підводних човнів через їхню низьку технічну готовність.

Таким чином, проведено операцію німецько-румунських військ з евакуації своїх сил у квітні-травні 1944 р. з Криму можна вважати успішною.

У подальшому німецьке командування успішно враховувало досвід проведення евакуації військ (сил) на Чорному морі при плануванні та здійсненні подібного роду операцій на інших театрах. Так, наприкінці березня 1945 року була проведена евакуація особового складу дивізії «Велика Німеччина» (понад 4000 осіб), оточеної радянськими військами, з півострова Бальга (Східна Пруссія) у район Пілау [26, с.224]. При цьому спостерігаються характерні риси при плануванні та проведенні евакуації військ, які притаманні діям при евакуації німецько-румунських військ з Тамані та Севастополя: евакуація проводилася в умовах повної переваги противника на театрі воєнних дій, розроблялося декілька варіантів планів евакуації, побудова оборони здійснювалася з урахуванням можливості проведення евакуації, визначався склад сил та засобів прикриття районів посадки. Також в останні дні оборони не вистачало транспортів та суден для повної евакуації військ, сил для прикриття районів евакуації з повітря та на переході морем.

Під час проведення операції з евакуації цивільного населення з території Східної Пруссії (операції «Ганнібал») протягом чотирьох місяців (з 21 січня по 3 травня 1945 р.) було евакуйовано морем у західні регіони Німеччини понад 2 мільйони осіб [26, с.287]. За кількістю транспортування населення та військ ця операція вважається найбільшою у світі евакуацією морем. Кілька суден з біженцями були атаковані радянськими підводними човнами та авіацією й потоплені в Балтійському морі, що призвело до загибелі близько 40000 осіб.

1. Ачкасов В.И. Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне / В.И. Ачкасов, Н.Б. Павлович. – М.: Воениздат, 1973. — 404 с.

2. *Басов В.А.* Флот в Великой Отечественной войне 1941–1945. (Опыт оперативно-стратегического применения) / В.А. Басов. – М.: Наука, 1980. – 304 с.
3. *Бешанов В.В.* Год 1944 – «победный» / В.В. Бешанов. – М.: Яуза: ЭКСМО, 2009. – 576 с.
4. *Ванеев Г.И.* Черноморский флот в Великой Отечественной войне / Г.И. Ванеев. – М.: Воениздат МО СССР, 1978. – 382 с.
5. *Ванеев Г.И.* Черноморцы в Великой Отечественной войне / Г.И. Ванеев. – М.: Воениздат МО СССР, 1978. – 386 с.
6. *Верт А.* Россия в войне 1941-1945 / А. Верт. – М.: Прогресс, 1967. – 776 с.
7. *Гармаш П.Е.* Севастополь – город-герой / П.Е. Гармаш. – М.: Воениздат, 1983. – 128 с.
8. *Грайс М.* 98 пехотная дивизия / М. Грайс. – М.: Центрполиграф, 2013. – 350 с.
9. *Грейг О.* Сталин мог ударить первым / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-readinglib.org/chapter.php/1003979/41/Greyg_Oleg_Stalin_mog_udarit_pervym.html.
10. *Дёниц К.* Десять лет и двадцать дней. Воспоминания главнокомандующего военноморскими силами Германии. 1935-1945 гг. / Пер. с англ. С.В. Лисогорского. – М.: Центрполиграф, 2004. – 495 с.
11. *Дроговоз И.Г.* Большой флот Страны Советов / И.Г. Дроговоз. – Мн.: Харвест, 2003. – 688 с.
12. *Заболотский А.Н.* Воздушные мосты Третьего Рейха. Транспортная авиация Люфтваффе 1939–1945 / А.Н. Заболотский, Р.И. Ларинцев. – М.: Вече, 2013. – 288 с.
13. *Золотарев В.А.* Три столетия Российского флота. 1941–1945, т. 4 / В.А. Золотарев, И.А. Козлов. – СПб.: ООО Полигон, 2005. – 764 с.
14. История военного искусства, т.2 / [под ред. П.А. Ротмистрова]. – М.: Воениздат МО СССР, 1963. – 720 с.
15. Краснознаменный Черноморский флот / [под. ред. В.А. Басова]. – М.: Воениздат, 1987. – 334 с.
16. Крым в период Великой Отечественной войны 1941–1945. Сборник документов и материалов / [под ред. И.П. Кондратова, А.Л. Степановой]. – Симферополь: Таврия, 1973. – 496 с.
17. *Коропков Н.С.* Освобождение Крыма (ноябрь 1943 г. – май 1944 г.) / Н.С. Коропков, Е.И. Колтунов. – М.: Воениздат МО СССР, 1959. – 104 с.

18. *Литвин Г.А, Смирнов Е.И.* Освобождение Крыма (ноябрь 1943 г. – май 1944 г.). Документы свидетельствуют / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mlitera.lib.ru/h/litvin_smirnov/index.html.
19. *Морозов М.* Топи их всех ?!. История авиации № 4/2000 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.xliby.ru/transport_i_aviacija/istorija_aviacii_2000_04/p7.php.
20. От «Барбароссь» до «Терминала»: взгляд с Запада / [под ред. В.В. Логинова]. – М.: Политиздат, 1988. – 196 с.
21. *Платонов А.В.* Борьба за господство на Черном море / А.В. Платонов. – М.: Вече, 2010. – 464 с.
22. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941-1945. – М.: Воениздат МО СССР, 1961. – 984 с.
23. *Соколов Б.В.* Все Мифы о Второй Мировой / Б.В. Соколов. – М.: Яуза-Пресс, 2013. – 352 с.
24. *Чирикалов О.С.* Евакуація німецько-румунських військ із Севастополя: аналіз дій, підсумки та уроки / Военно-історичний вісник. – 2012. – Вип. 2(4), – С.89–97.
25. *Широкоград А.Б.* Битва за Черное море / А.Б. Широград. – М.: АСТ Транзиткнига, 2005. – 554 с.
26. *Ширандер О.Г.* Курляндская западня / О.Г. Ширандер. – М.: АСТ, 2001. – 312 с.
27. *Hillgruber A.* Die Raumdung der Krim 1944. Wehrwissenschaftlichen Rundschau. Heft 9, 1959. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wunderwaffe.narod.ru/Articles/Krum/>.

Надійшла до редакції 12.09.2014 р.

Рецензент: *Питльована Л.Ю.*, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри світової історії нового і новітнього часу, Український католицький університет, м. Львів.

Чирикалов А.С.
ЭВАКУАЦИЯ НЕМЕЦКО-РУМЫНСКИХ ВОЙСК (СИЛ) ИЗ КРЫМА (АПРЕЛЬ–МАЙ 1944 ГОДА)

Проведен анализ действий немецко-румынских войск (сил) по эвакуации своих сил и мероприятий ВМФ СССР по их срыву на Черном море в 1944 г. Дана оценка проведению эвакуации войск из изолированных участков (плацдармов, военно-морских баз) военно-морскими силами стран – участников антигитлеровской коалиции.

Приводятся сведения относительно планирования и осуществления операций по эвакуации, наводятся уточненные данные потерь в ходе их проведения и сделаны выводы по эффективности таких действий.

Ключевые слова: операция флота, изолированные участки, военно-морская база, эвакуация.

Chirikalov A.

EVACUATION GERMAN-ROMANIAN TROOPS (FORCES) OF CRIMEA (APRIL-MAY 1944)

The analysis of actions of the German-Romanian troops (forces) is conducted about evacuation of the forces and measures of VMF USSR on their derangement at the Black seaside in 1944. For troops from isolated areas (beachheads, naval bases) naval forces of countries – participants of the anti-Hitler coalition was given estimation of evacuation possibility. The data about planning and implementation of evacuation operations were presented, also was indicated losses during evacuation and made conclusions about effectiveness of such actions.

Key words: Navy operation , isolated areas, naval base, evacuation.